

Король М. М.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

Токар К. В.

*магістр
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

Korol Maryna

*Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Department International Economic Relations
Uzhhorod National University*

Tokar Korneliia

*Master
Uzhhorod National University*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті розглянуто ключові аспекти поняття зовнішньоторговельної політики як економічної категорії, зокрема розглядається сутність та роль основних теоретичних підходів до напрямків формування зовнішньоторговельної політики держави. Проаналізовано основні форми протекціонізму, який активно застосовувався на етапі початкового нагромадження капіталу, оскільки сприяв прискореному розвитку промисловості та концентрації капіталів, хоча це призводило до тимчасової користі у країнах, що розвиваються, тотальний протекціонізм зазвичай завдавав шкоди економіці країни, промисловості, працівникам і споживачам. Наведено ключові переваги та недоліки різновидів зовнішньоторговельної політики. З'ясовано, що більшість держав наразі проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, що поєднує в собі елементи як протекціонізму, так і фритредерства.

Ключові слова: зовнішньоторговельна політика, економічні зв'язки, протекціонізм, лібералізація.

Вступ та постановка проблеми. Глобалізаційні процеси сьогодні є невід'ємним елементом суспільного життя без винятку всіх країн світу та сприяють посиленню взаємозалежності їх національних економік.

З розширенням сфер міжнародного обміну для національної економіки підвищується значення зовнішньоторговельної політики. В цілях поліпшення конкурентоспроможності національних товарів і послуг на зовнішніх та внутрішніх ринках, необхідно виробити правильну зовнішньоторговельну політику, яка дозволяє знімати гострі суперечності, які виникають у світовому співтоваристві, підтримуючи глобальну економічну рівновагу, узгоджуючи найрізноманітніші інтереси, особливо під час фінансових та економічних криз. Саме тому дослідження основних напрямів формування зовнішньоторговельної політики є актуальним сьогодні.

Не зважаючи на значну кількість проведених досліджень закордонних науковців стосовно даної теми, кількість досліджень вітчизняних вчених залишається малою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу питанням як інновацій та інноваційної сили України, так і її інноваційному статусу у контексті євроінтеграції приділено у роботах провідних зарубіжних дослідників, зокрема Мен Г., Ліст Ф., Гамільтон О., Джонсон Г., Грінфелд Л., Бретон А., Янжул І., а також вітчизняних: Артамонова, Алімова О., Король М., Ксендзук В., Мікловда В., Мовчан В., Осадча Н., Філіпенко А., Ярчук Т. та інші.

Метою статті є здійснення аналізу основних напрямів формування зовнішньоторговельної політики держави.

Результати дослідження. Зовнішня торгівля є історично першою і найважливішою формою економічних

зв'язків між країнами. З її появою виникла потреба в правильному здійсненні зовнішньоторговельної політики. Історично відомі два основні напрямки формування зовнішньоторговельної політики: протекціонізм та лібералізація вільної торгівлі або фритредерство.

У класичному розумінні протекціонізм (від латинського *protectio* – захист) трактується як «державна політика, спрямована на заохочення вітчизняної економіки, її захист від іноземної конкуренції, на розширення зовнішніх ринків» [1].

Дану теоретичну концепцію зовнішньоторговельної політики розробили меркантилісти у XV ст. Хоча сьогодні існують два різних поняття – протекціонізм і меркантилізм, але економічні історики стосовно епохи XVII–XVIII ст. ставлять між ними знак рівності. Ця концепція була панівною у світі до кінця XVII ст. [2].

В історичному розрізі політика протекціонізму широко застосовувалася на етапі початкового нагромадження капіталу, оскільки сприяла прискореному розвитку промисловості та концентрації капіталів [1].

Коли країна приймає протекціоністський підхід, вона може використовувати низку інструментів, які варіюються від тарифів і квот до контролю обмінного курсу та нормативних вимог. Проаналізуємо більш детально інструменти протекціонізму:

1. Тарифи. Мита є одним із найстаріших інструментів, які використовують протекціоністські країни. Вони є податком на імпорт, ставка якого зберігається в «тарифному розкладі» – списку мільйонів продуктів, до яких застосовуються певні ставки. Використання тарифів є ефективним, оскільки робить імпорт дорожчим порівняно з вітчизня-

ними постачальниками. Тоді споживачі можуть вибрати дорожчий імпорту або дешевші вітчизняні альтернативи. Зрештою, споживачі обирають дешевших вітчизняних постачальників, що сприяє збільшенню зайнятості. У той же час імпортовані товари, які привозяться, означають, що споживачі сплачують додатковий податок (тариф), який забезпечує уряду дохід. Однак це коштує споживачеві.

2. *Імпортовані квоти.* Квота – це обмеження на кількість товарів, які дозволено ввозити в країну. Квоти на імпорту застосовуються протягом встановленого періоду – зазвичай року, з тими ж цілями, що й інші обмеження; запобігти знищенню міжнародною конкуренцією національного бізнесу та робочих місць. Імпортовані квоти є трохи ефективнішими за тарифи, оскільки повністю обмежують ввезення товарів до країни. Навпаки, тарифи все ще дозволяють ввозити товари, але за вищою ціною. У той же час квоти дозволяють надходити товари за нижчою ціною, ніж за тарифом, хоча і в обмежених кількостях. У результаті більшість протекціоністських країн використовувати квоти і тарифи, щоб компенсувати недоліки інших.

3. *Субсидії.* Субсидія – це платіж держави національним виробникам. Що стосується протекціонізму, уряди використовують два види субсидій. По-перше, це внутрішня субсидія, яка забезпечує вітчизняних постачальників коштами для зниження цін. Надаючи гроші місцевим підприємствам, щоб вони підтримували ціни, це робить їх більш конкурентоспроможними порівняно з імпортом.

Цей інструмент можна розглядати як дещо менш агресивний і обмежувальний, оскільки він дозволяє вільно надходити імпорту. Але водночас він підвищує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств. Якщо мова йде про експортну субсидію, то уряд фінансує вітчизняних постачальників для експорту їхніх товарів. Іншими словами, уряд платить за те, щоб його вітчизняні фірми експортували продукцію в інші країни. Загалом метою є зменшення споживання вдома та захист споживачів.

Експортні субсидії відрізняються від внутрішніх субсидій тим фактом, що вони спрямовані на переміщення споживання за кордон. Але водночас метою залишається збереження вітчизняної фірми.

4. *Обмеження ПП.* Деякі країни використовують суворі обмеження на ПП, щоб запобігти входженню іноземних держав на ринок. Наприклад, Китай вимагає від деяких галузей зв'язуватися з місцевими постачальниками, перш ніж їм буде дозволено продавати свої товари.

5. *Контроль обмінного курсу.* Контролюючи обмінний курс, країна може диктувати, скільки може коштувати імпорту. Наприклад, якщо валюта зміцнюється по відношенню до інших валют, в результаті імпорту подешевшає. Отже, протекціоністська нація намагатиметься послабити та/або контролювати обмінний курс, щоб запобігти цьому.

Доцільно відмітити, що переваги протекціонізму наступні [5]:

1. Стимулювання виробництва і збільшення зайнятості. Обмеження імпорту є необхідним, по двом причинам. По-перше, для того, щоб підтримати вітчизняних виробників, зберегти робочі місця і цим самим забезпечити соціальну стабільність. По-друге, скорочення імпорту збільшує сукупний попит у країні, що стимулює зростання виробництва і зайнятості. Вітчизняне виробництво потребує захисту, бо воно є не досить ефективне, і політика протекціонізму, обмежуючи конкуренцію, створює умови для збереження такого стану.

2. Захист молодих галузей. Протекціонізм іноді вкрай необхідний, аби молоді перспективні галузі промисловості, які мають високий рівень витрат, змогли сформува-тися, закріпити свої позиції.

3. Збільшення доходів державного бюджету. Існує потреба в додаткових коштах для покриття дефіциту державного бюджету. Особливо популярний цей аргумент у тих країнах, де податкова система перебуває в стадії формування та існують значні труднощі із збиранням внутрішніх податків.

4. Забезпечення економічної безпеки та оборони країни. Надмірна залежність країни від імпорту може поставити її в скрутне становище у випадку виникнення надзвичайних ситуацій.

Проте, разом з цим існують і такі недоліки протекціонізму: 1. Надмірний протекціонізм послаблює конкуренцію в економіці і стимулює до її вдосконалення. В результаті гальмується науково-технічний прогрес, погіршується якість продукції, зростають витрати і, як наслідок, падає ефективність виробництва.

2. Протекціонізм наносить втрати економічним інтересам споживачів. Вітчизняний споживач змушений буде платити вищу ціну за товар, причому не тільки за імпортований товар, який обкладається митом, але і за товари національної промисловості, а також його вибір буде обмежений вітчизняним виробництвом [3].

3. Посилення господарської відособленості країни позбавляє її відповідних переваг МПП, вигод від спеціалізації виробництва і міжнародної торгівлі.

4. Загострення міждержавних протиріч. Найчастіше політика протекціонізму, яку проводить одна країна, спричиняє вживання відповідних заходів з боку її торговельних партнерів. Економічні протиріччя між країнами можуть загостритися настільки, що розпочнуться справжні торговельні війни, які матимуть дуже серйозні негативні наслідки для всіх причетних до цього сторін. Такий сценарій розвитку подій у реальній дійсності зустрічається досить часто.

5. Скорочення експорту і погіршення платіжного балансу. Протекціоністська торговельна політика, скорочуючи імпорту та збільшуючи чистий експорт країни, неминуче впливає на рівень обмінного курсу національної валюти, приводячи до його підвищення. У свою чергу, підвищення обмінного курсу стимулює імпорту і стримує експорт. В кінцевому випадку погіршується стан платіжного балансу країни, що має серйозні негативні макроекономічні наслідки [5].

Як стверджує вітчизняний науковець Бондарчук Т.Л., історична практика неефективного застосування політики протекціонізму внесла негативний аспект у теперішнє розуміння даної категорії, трактуючи її як агресивний захист державою власних економічних та політичних інтересів, шляхом обмеження іноземної торговельно-економічної експансії, що, врешті-решт, провокує лише протидію з боку країн-партнерів та гальмує розвиток міжнародної торгівлі. [6].

Аналізуючи вище викладене, можемо зробити висновок, що:

– Протекціонізм – це нав'язана урядом торговельна політика, за допомогою якої країни намагаються захистити свою промисловість і працівників від іноземної конкуренції.

– Протекціонізм зазвичай реалізується шляхом запровадження тарифів, квот на імпорту та експорт, стандартів на продукцію та державних субсидій.

З розвитком капіталізму, становленням розвинутої ринкової економіки у XVIII ст. на зміну протекціонізму приходить фритредерство або політика вільної торгівлі (від англ. free trade – вільна торгівля) – це вимога вільної міжнародної торгівлі, зняття державної регламентації та обмежень на зовнішньоторговельні операції.

В основі фритредерства – теорія абсолютних переваг А. Сміта і порівняльних витрат виробництва Д. Рікардо.

Важливу роль у формуванні світових правил торгівлі зближення національних законодавчих актів з питань імпорту-експорту, усуненні торговельних бар'єрів після Другої світової війни відіграли ЮНКТАД (структура ООН) і ГАТТ, яка з 1995 трансформувалася у СОТ.

Приєднання країни до СОТ означає поширення на неї міжнародних правил торгівлі, ставить її в однакові умови з іншими державами. Сьогодні за правилами ГАТТ/СОТ здійснюється 80% світової торгівлі [2].

Політика вільної торгівлі означає усунення держави від прямого втручання у зовнішню торгівлю. Основним регулятором в даному підході буде не держава, а ринок.

Зауважимо, що політика вільної торгівлі має такі переваги [7]:

1. Фритредерство стимулює конкуренцію і обмежує тим самим монополізм національних фірм. В результаті виробники змушені вводити нововведення, підвищувати якість продукції, знижувати її собівартість, збільшуючи ефективність виробництва і опускаючи ціни.

2. Фритредерство розширює пропозицію товарів, надаючи більший вибір для споживачів.

3. Безперешкодний розвиток міжнародного поділу праці забезпечує ефективне (ринкове) розміщення ресурсів у світовій економіці. Завдяки цьому підвищується економічне зростання і матеріальний добробут людей.

4. Фритредерство сприяє більшій відкритості товариств, а значить, зближенню і співпраці народів і країн.

Разом з цим існують і такі недоліки:

1. Небезпека надмірної спеціалізації та зростаючої економічної залежності від інших держав.

2. Відсутність державного регулювання у зовнішній торгівлі не дозволяє державі виконувати свої соціальні функції.

3. Більш розвинуті країни виграють у більшій мірі, а менш розвинуті – в меншій або взагалі не отримують виграшу від спеціалізації внаслідок невідповідності експортних і імпортних цін [8].

4. Відсутності захисту національної економіки від можливих негативних впливів з боку іноземного бізнесу (демпінг, повільний вітчизняного ринку іноземними товарами, нав'язування чужих населенню цієї країни споживчих смаків, збут низькоякісної або застарілої продукції і т. д.) [7].

На практиці політика вільної торгівлі означає відсутність високих експортних і імпортних мит, а також немонетарних обмежень на торгівлю, наприклад квот на імпорт певних товарів і субсидій для місцевих виробників певних товарів.

Прихильниками вільної торгівлі є ліберальні партії й течії, а супротивники складаються з багатьох інших партій і рухів: соціалістів і комуністів, захисників прав людини й навколишнього середовища, а також, в більшості, профспілок [9].

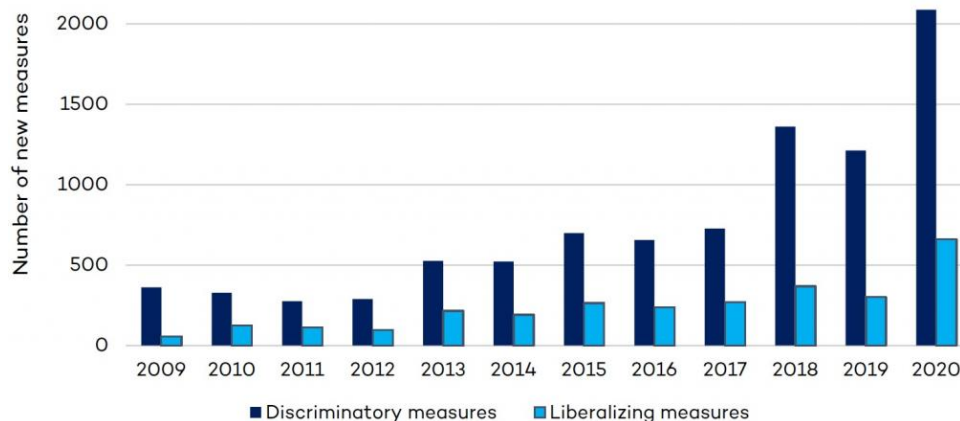

Рис. 1. Дискримінаційні та лібералізаційні заходи, 2000–2020 рр.: кількість нових заходів, зареєстрованих на кінець кожного року

Джерело: [10]

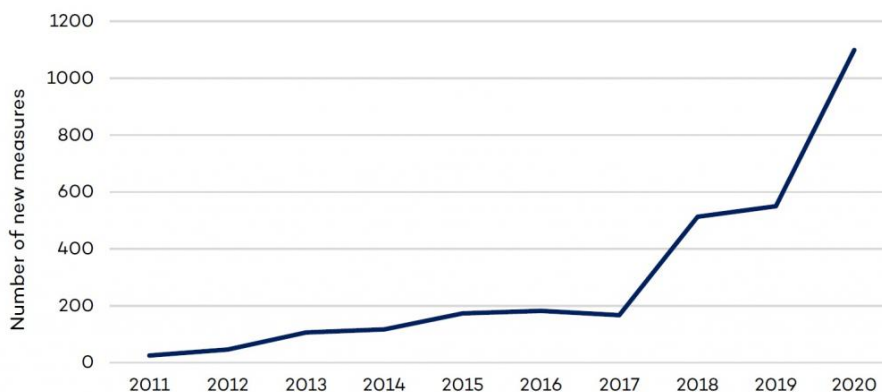

Рис. 2. Внутрішні субсидії, 2011–2020 рр.: без експортних субсидій. Кількість нових заходів, зареєстрованих на кінець кожного року

Джерело: [10]

Більшість сучасних держав проводять гнучку зовнішньоторговельну політику, яка поєднує в собі елементи як протекціонізму, так і фритредерства [8].

Проте, 5 років тому Шведська національна торгова рада опублікувала звіт, у якому йшла мова про тривожні ознаки того, що протекціонізм зростає. Протягом досліджуваного ними періоду спостерігалось зростання багатьох нетарифних бар'єрів. Країни поступово вдавалися до непрозорих заходів замість традиційних, прозорих і добре регульованих торгових бар'єрів, таких як тарифи.

Так, зокрема і для субсидій тенденція до зростання зберігалася протягом усього періоду, але знову прискорилося у 2018 році (рис. 2).

Як стверджують аналітики Шведської національної торгової ради, підводячи підсумки останніх п'яти років спостереження за протекціонізмом, картина, яка постає, є похмурою, навіть якщо не брати до уваги більшість заходів у рамках торговельної війни між США та Китаєм [10]. Ми розділяємо з науковцями думки про те, що важливі історичні уроки дедалі більше забуваються і тому, у май-

бутньому, пріоритет знову має бути наданий обмеженню дискреційних і непрозорих заходів торговельної політики.

Висновки. В сучасних умовах глобалізації світової економіки ефективна зовнішньоторговельна політика є запорукою економічного зростання, а обсяги зовнішньої торгівлі є одним із показників, що характеризує економічний розвиток країни, її конкурентоспроможність та ступінь інтеграції у світове господарство. Водночас варто відмітити, що зовнішньоторговельна політика являє собою цілеспрямований вплив на торговельні відносини з іншими країнами, що регулюється різними зовнішньоторговельними зобов'язаннями та угодами з метою забезпечення добробуту людей, розвитку суспільства та держави через її зовнішньоторговельну діяльність. Науковці виділили два напрямки формування зовнішньоторговельної політики, що мають, як переваги, так і недоліки – протекціонізм (закриття торговельних кордонів від іноземних постачальників) та фритредерство (політика вільної торгівлі). Наразі перед країнами гостро стоїть питання щодо обмеження дискреційних і непрозорих заходів торговельної політики.

Список використаних джерел:

1. Протекціонізм і свобода зовнішньої торгівлі. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MEO/48.htm> (дата звернення: 15.09.2023).
2. Зовнішньоторговельна політика. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/54-z/3179-zovnishnotorgovelnapolitika.html> (дата звернення: 15.09.2023).
3. Політика протекціонізму як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки країни. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3133> (дата звернення: 17.04.2023).
4. Зовнішньоторговельна політика. URL: <https://buklib.net/books/22947> (дата звернення: 20.08.2023).
5. Політика протекціонізму та її аргументи. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teorija_makroekonomiki/144.htm (дата звернення: 20.09.2023).
6. Бондарчук Т.Л. Теоретико-методологічні засади аналізу політики протекціонізму. *Український соціум*. 2013. № 1(44). С. 117–128.
7. Плюси і мінуси протекціонізму. URL: https://stud.com.ua/65280/politekonomiya/plyusi_minusi_protteksionizmu (дата звернення: 17.04.2023).
8. Торговельна політика. URL: <https://pidruchniki.com/1694071863751/ekonomika/torgovelnapolitika> (дата звернення: 20.10.2023).
9. Фритредерство та його суть. URL: http://e-works.com.ua/work/3124_Fritrederstvo_ta_igogo_syt.html (дата звернення: 17.04.2023).
10. Trade and sustainability review. July, 2021. Vol. 1. Is. 3. URL: <https://www.iisd.org/system/files/2021-07/iisd-trade-sustainability-vol-1-issue-3-en.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).

References:

1. Proteksionizm i svoboda zovnishnoi torhivli. Available at: <http://kimo.univ.kiev.ua/MEO/48.htm> (accessed September 15, 2023).
2. Zovnishnotorhovelna polityka. Available at: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/54-z/3179-zovnishnotorgovelnapolitika.html> (accessed September 15, 2023).
3. Polityka proteksionizmu yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ekonomiky krainy. Available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3133> (accessed April 17, 2023).
4. Zovnishnotorhovelna polityka. Available at: <https://buklib.net/books/22947> (accessed August 20, 2023).
5. Polityka proteksionizmu ta yii arhumenty. Available at: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teorija_makroekonomiki/144.htm (accessed September 20, 2023).
6. Bondarchuk T. L. (2013) Teoretyko-metodolohichni zasady analizu polityky proteksionizmu. *Ukrainskyi sotsium*, no. 1(44), pp. 117–128.
7. Plyusy i minusy proteksionizmu. Available at: https://stud.com.ua/65280/politekonomiya/plyusi_minusi_protteksionizmu (accessed April 17, 2023).
8. Torhovelna polityka. Available at: <https://pidruchniki.com/1694071863751/ekonomika/torgovelnapolitika> (accessed October 20, 2023).
9. Frytrederstvo ta yoho sut. Available at: http://e-works.com.ua/work/3124_Fritrederstvo_ta_igogo_syt.html (accessed April 17, 2023).
10. Trade and sustainability review (July, 2021), vol. 1, is. 3. Available at: <https://www.iisd.org/system/files/2021-07/iisd-trade-sustainability-vol-1-issue-3-en.pdf> (accessed October 16, 2023).

MAIN DIRECTIONS OF FOREIGN TRADE POLICY FORMATION

Summary. The article considers the key aspects of the concept of foreign trade policy as an economic category, in particular, the essence and role of the main theoretical approaches to the directions of formation of the state's foreign trade policy. Today, globalization processes are an integral element of social life in all countries of the world without exception and contribute to the growing interdependence of their national economies. As the scope of international exchange expands, the importance of foreign trade policy for the national economy increases. In order to improve the competitiveness of national goods and services in foreign and domestic markets, it is necessary to develop a proper foreign trade policy that allows to resolve sharp contradictions arising in the world community, maintaining global economic balance, reconciling various interests, especially during financial and economic crises. That is why the analysis of the main directions of foreign trade policy formation is relevant today. Despite the significant number of studies conducted by foreign researchers on this topic, the number of studies by domestic

scientists remains small. The article analyses the main forms of protectionism (selective, sectoral, collective, hidden, offensive (aggressive), neo-protectionism, autarky), which was actively used at the stage of initial capital accumulation, as it contributed to the accelerated development of industry and concentration of capital. Although this led to temporary benefits in developing countries, total protectionism usually harmed the country's economy, industry, workers and consumers. The key advantages and disadvantages of different types of foreign trade policy are presented. It is stated that most countries currently pursue a flexible foreign trade policy that combines elements of both protectionism and free trade. According to analysts at the Swedish National Board of Trade, summarizing the last five years of observing protectionism, the picture that emerges is grim, even if we do not take into account most of the measures within the framework of the US-China trade war. Recent trends suggest that important historical lessons are increasingly being forgotten and that, in the future, priority should again be given to limiting discretionary and non-transparent trade policy measures.

Key words: foreign trade policy, economic relations, protectionism, liberalization.